

Marta BAŁAŻAK
Politechnika Radomska

ODPOWIEDZIALNOŚĆ NAUCZYCIELA ZA KSZTAŁTOWANIE KOMPETENCJI INTELEKTUALNYCH UCZNI

Praca nauczyciela opiera się na przekazie wiadomości i informacji, kształtowaniu umiejętności i wyrobieniu postaw i orientacji.

Wychowując ucznia nauczyciel napotyka na bariery utrudniające mu lub wręcz uniemożliwiające przekazanie dziecku kompetencji związanych z rozwojem intelektu. Bariery mają miejsce wewnątrz ucznia, ale i w jego otoczeniu – w rodzinie, środowisku społecznym, sposobach wychowania.

Artykuł dotyczy próby systematyzacji trudnień nauczyciela w zakresie ograniczeń rozwoju intelektualnego wychowanka.

Idea kompetencji w procesie edukacji i w życiu człowieka

Każde społeczeństwo, niezależnie od okresu historycznego, na tle którego jest rozpatrywane, posiada charakterystyczne dla siebie zestawy kompetencji niezbędnych do podjęcia w normalnych warunkach pracy zawodowej i funkcjonowania jako pełnoprawny obywatel kraju.

Spółczesność XXI wieku, w myśl powyższego, wymaga od swoich członków nabycia kompetencji określonych jako potrzebnych w *społeczeństwie wiedzy*. Ich celem jest działanie ku przyszłości, w której wiedza jest warunkiem rozwoju społeczno-gospodarczego.

Obszar przygotowania do pracy zawodowej określa potrzebę dostępu (teoretycznego, technicznego i operacyjnego) do technologii informacyjno-komunikacyjnych,¹ mających być siłą napędową rozwoju ekonomicznego i kulturalnego świata.

Obszarami priorytetowymi, usankcjonowanymi prawnie przez władze UE, są działania w celu ukierunkowanie reform oraz inwestycji na *obszary kluczowe dla społeczeństwa opartego na wiedzy*, w myśl pilnej potrzeby szerszego i bardziej efektywnego inwestowania w zasoby ludzkie: jako potencjalne (korzystne dla wszystkich członków społeczeństwa bez barier), zbieżne z wartościami i konwencjami etycznymi, gospodarczymi i kulturowymi danego społeczeństwa.²

Obszary te rozpatrywane są w kontekście sytuacji wielu ludzi, co pozwoliło na określenie dwóch kategorii kompetencji niezbędnych współczesnemu człowiekowi:

- kompetencji generycznych (dotyczących umiejętności komunikacji, rozwiązywania problemów, rozumowania, zdolności przywódczych, kreatywności, motywacji, pracy zespołowej, umiejętności uczenia się);
- kompetencji kluczowych (swobodnego porozumiewania się zarówno w języku ojczystym i w językach obcych, wykorzystywania technologii informacyjno-komunikacyjnych, umiejętności w zakresie matematyki, nauk ścisłych i technologii, przedsiębiorczości, kompetencji interpersonalnych i obywatelskich, umiejętności uczenia się i posiadania kultury ogólnej).³

¹ S.M. Kwiatkowski: *Priorytety edukacyjne Unii Europejskiej* W: C. Plewka (red.): *Edukacja. Tradycje, rzeczywistość, przyszłość. Materiały pokonferencyjne I Zachodniopomorskiego Kongresu Edukacyjnego*. Szczecin 2005, s. 46

² M. Mazińska: *Polityka edukacyjna Unii Europejskiej*. Warszawa 2004, s. 18-19

³ Ibidem, s. 22-23

Współczesne wyzwania edukacyjne potrzebują więc *nowego nauczyciela*,⁴ potrafiącego słusznie ocenić obecną rzeczywistość i efektywnie w niej uczestniczyć.

Zadania nauczyciela w procesie kształcenia

Należenie na nauczyciela czynności w zakresie kształcenia jest równoznaczne ze świadomym i przyjętym przez niego obciążeniem *odpowiedzialnością wobec wychowanka*.

Niezależnie od procedury odpowiedzialności (kontraktowej lub naturalnej) czy od jej elementów w znaczeniu społecznym (prawna, pracownicza, cywilna, karna, dyscyplinarna, moralna, podmiotowa, społeczna, historyczna),⁵ nauczyciel staje się osobą działającą w ramach wykraczających poza ściśle wyznaczone programem nauczania przedmiotu, jest animatorem uczniów i elementem środowiska szkolnego mającego oddziaływać na dziecko.⁶

Nauczyciel przede wszystkim musi *poznać ucznia* i jego sytuację intelektualną, materialną, społeczną a przede wszystkim jego układy rodzinne. Umie przez to określić poziom zaawansowania występujących problemów dziecka, sposób komunikacji w rodzinie, jej hierarchię, możliwości wychowawcze rodziców oraz relacje między dorosłymi a dzieckiem.⁷

Suma poznania ucznia i gotowości do podjęcia procesu kształcenia oparta jest na funkcjonowaniu *konceptji w praktyce dydaktyczno-wychowawczej*.

Kompetencje te dotyczą wychowania jako działania podejmowanego celowo i intencjonalnie: rozumianego jako pomoc oraz wspieranie w rozwoju (ujęcie genetyczne), akcentującego kształtowanie osobowości (ujęcie procesualne), pojętego jako wprowadzanie w świat wartości (tzw. inkulturyzacja), wzrastania ucznia w życie intelektualne i stawiania mu propozycji modelu życia.⁸

Kształtowanie kompetencji ucznia wymaga posiadania kompetencji przez samego nauczyciela. Wśród nich główną rolę, stymulującą niejako pojawienie się całego zestawu czy katalogu kompetencji, kierującą procesem nabywania ich przez pedagoga i wychowawcę są *kompetencje moralne*. Dzięki nim nauczyciel jest w stanie analizować własną pracę i pracę uczniów.

*Kompetentny moralnie nauczyciel musi posiadać gruntowną wiedzę o wartościach, normach moralnych i etyce własnego zawodu i mimo, że posiadanie tej wiedzy nie czyni go jeszcze kompetentnym, to tylko dzięki niej może osiąść zdolność do prowadzenia pogłębionej refleksji moralnej i postępowania zgodnego z normami etyki zawodowej.*⁹

Współczesny katalog kompetencji nauczycielskich należy poszerzyć o te, które mają uzasadnienie w pracy wykorzystującej media w szkole. chodzi tu o *kompe-*

⁴ J. Niemiec: *Euronauczyciel – kształcenie i funkcjonowanie*. W: W. Hörner, M.S. Szymański (red.): *Nauczyciel i kształcenie nauczycieli. Zmiany i wyzwania*. Warszawa 2005, s. 262

⁵ J.M. Michalak: *Poczucie odpowiedzialności zawodowej nauczycieli. Studium teoretyczno-empiryczne*. IBE. Warszawa 2003, s. 95-119

⁶ J. Bruner: *Kultura edukacji*. Kraków 2006, s. 10, s. 111

⁷ G. Horny, E. Hall, C. Hall: *Nauczyciel wychowawca*. Gdańsk 2005, s. 133-134

⁸ M. Jagiełto: *Doświadczenia metodyczne młodych nauczycieli akademickich*. W: D. Jankowska (red.): *W akademickiej przestrzeni dialogu. Głos nauczycieli akademickich*. Warszawa-Radom 2007, s. 91

⁹ J. Jarocka-Piesik: *Kompetencja moralne współczesnego nauczyciela*. W: F. Szłosek (red.): *Ewolucja kwalifikacji nauczycieli w kontekście przemian edukacyjnych*. Warszawa-Radom-Siedlce 2007, s. 249-250

tencje medialne,¹⁰ których konieczność tłumaczy potrzebę alfabetyzmu cyfrowego społeczeństwa, jako koncepcji działania w oparciu o media elektroniczne.

Obejmują one *edukacyjne (i selektywne) wykorzystanie mediów i technologii informacyjno-komunikacyjnych*: konstruowanie przez nauczyciela mediów jako materiałów dydaktycznych, charakterystykę podstaw dydaktycznych użycia wszelkich mediów i nowych technologii w procesie nauczania i uczenia się w ramach szkoły i poza jej granicami, w procesie edukacji równoległej, pracy z młodzieżą i w kształtowaniu jej kultury medialnej edukacyjnego wykorzystania określonych funkcji mediów i technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Kompetencje nauczycielskie przyjmują więc postać związanych z poznaniem i rozumieniem ucznia, ze znajomością treści kształcenia i ich sposobami przekazu oraz z rozumieniem idei pracy pedagogicznej.

Zarządzanie wiedzą uczniów jako powinność nauczyciela

Posiadanie przez nauczyciela kompetencji służy kształtowaniu procesu edukacyjnego, polegającego na przekazywaniu wiedzy, kształtowaniu umiejętności i budowaniu orientacji, gotowości do działań analityczno-syntetycznych uczniów.

Zarządzanie wiedzą przez nauczyciela przyjmuje postać powtarzającego się cyklu obejmującego procesy przekształcania i porządkowania wiedzy uczniów i posiadanej przez niego samego.

Nauczyciel staje się zarządzającym wiedzą, posiadającym, jako osoba uprawniona do tego, odpowiednie narzędzia oraz procedury do podejmowania działań:

- zbiór wytycznych, procedur i systemów odnoszących się do tworzenia, gromadzenia, ochrony i wykorzystania kapitału intelektualnego uczniów, zawartego w odnośnych dokumentach oświatowych (np. programach nauczania) oraz w metodyce nauczania;
- sposób zarządzania polegający na wykorzystaniu kapitału intelektualnego i zasobów intelektualnych uczniów;
- systemowo uporządkowany (zintegrowany) zbiór działań ukierunkowanych na gromadzenie, przetwarzanie i wskazywanie wiedzy przydatnej do optymalnej realizacji szeroko rozumianych procesów decyzyjnych w pracy pedagogicznej;
- wykorzystanie inteligentne i celowe nowej technologii wspomagającej nabywanie wiedzy;
- źródło synergii możliwości przetwarzania danych i informacji przez środki informatyczne oraz możliwość kreatywności ludzi.¹¹

Jest to zgodne z ideą zarządzania wiedzą, obejmującą podstawowe cechy procesu¹²: *cel działania* – praca pedagogiczna, *przedmiot działania* – treści przedmiotu szkolnego, *podmiot działania* – uczeń i nauczyciel, *wynik działania* – realizacja założonych celów kształcenia, *środki działania* – sposoby i metody pracy peda-

¹⁰ S. Juszczyk: *Kompetencje współczesnego nauczyciela w zakresie stosowania w edukacji technologii informacyjno-komunikacyjnych*. W: F. Szlosek (red.), op. cit., s. 187-189

¹¹ Opracowano analogicznie do zarządzania wiedzą w procesie pracy człowieka. Patrz: B. Belina: *Model zarządzania wiedzą*. W: J. Bućko (red.): *Innowacje – kształcenie – zarządzanie (wybrane zagadnienia)*. Radom 2006, s. 165

¹² B. Belina: *Model marketingu działalności szkoleniowej*. W: J. Bućko (red.), op. cit., s. 128

gicznej, *warunki działania* – zasoby materialne szkoły, aparatura – jako środki dydaktyczne i urządzenia wspomagające przekaz wiedzy.

Uwarunkowania warunkujące przyswajanie wiedzy przez uczniów

Wśród *elementów warunkujących przyswajanie wiedzy* przez uczniów i nabywania kompetencji intelektualnych można wyróżnić:

- *pochodzące z wewnętrznych uwarunkowań wychowanka*, jako genetyczne, psychiczne i osobnicze możliwości podejmowania pracy w dziedzinie nabywania wiedzy (wyrażające się rzeczywistą postawą gotowości do uczestniczenia w kształceniu, rozumieniem jego idei i możliwościami uczestniczenia w kolejnych etapach);
- *pochodzące z osobistego nastawienia ucznia do pracy szkolnej* (wyrażające się posiadaniem własnej motywacji czy ambicji w nabywaniu określonych umiejętności i wiadomości, indywidualnym budowaniu kariery życiowej);
- *pochodzące ze środowiska wychowującego*, jako pochodna podjętego sposobu i procesu wychowania przez dom rodzinny i otoczenie (wyrażające się przeniesieniem wartości powszechnych w środowisku do systemu wartości ucznia);
- *pochodzące z nastawienie społecznego środowiska*, jako ogólne odniesienie do celowości i przebiegu kształcenia oraz jego intencjonalności (wyrażające się opiniami powielanymi w otoczeniu i przyswajanymi przez ucznia a dotyczącymi przebiegu nauki szkolnej oraz wyboru drogi i kariery zawodowej sankcjonowanej społecznie);
- *pochodzące z zawartości treści kształcenia*, ich powiązania z przyszłym i obecnym życiem uczniów, celowości ich podejmowania i przedstawiania wychowankom przez nauczyciela (wyrażające się lekceważeniem i pomijaniem treści zbędnych w poczuciu osobistej oceny ucznia a uprzywilejowaniem potrzebnych i przydatnych);
- *bezpośrednio wywodzące się z przebiegu procesu kształcenia*, jako pochodne pracy nauczyciela, podejmowania przez niego w różnym stopniu zaangażowania się i potrzeby różnych elementów pracy pedagogicznej (wyrażające się we właściwym doborze metod i form pracy, środków dydaktycznych oraz w budowie lekcji dopasowanej do wieku i poziomu uczniów).

Współczesne koncepcje pracy pedagogicznej nauczyciela (jak i kształcenia nauczyciela do podjęcia określonej pracy), niezależnie od ogólnego nastawienia – ogólnokształcącego, personalistycznego, pragmatycznego, progresywnego czy wielostronnego modelu, idealnego poprzez wykorzystanie wszystkich koncepcji razem, wskazuje na potrzebę posiadania wiedzy o kształceniu.¹³

Wiedza nauczycielska, wywodząca się z jego kultury organizacyjnej¹⁴ i z kultury pracy, ma służyć klasyfikacji powyższych trudności, diagnozowaniu ich i poszukiwaniu środków zaradczych.

¹³ M. Nowak-Dziemianowicz: *Oblicza nauczyciela. Oblicza szkoły*. Toruń 2001, s. 10-22

¹⁴ M. Bałazak: *Etyczny wymiar kultury organizacyjnej nauczyciela informatyki. Zarys problematyki* W: W. Furmanek, A. Piecuch, W. Walat (red.): *Technika – Informatyka – Edukacja. Teoretyczne i praktyczne problemy edukacji informatycznej*. Rzeszów 2005, s. 172

Bariery w kształtowaniu kompetencji intelektualnych ucznia

Na *kształtowanie kompetencji intelektualnych przez nauczyciela* (i na jego pracę) mają wpływ takie elementy, które biorą udział w budowie jego umiejętności pracy pedagogicznej. Gdy pojawiają się trudności w realizacji powyższych, lokalizacja wskazuje między innymi na:

- *doświadczenie zawodowe* oraz jego *indywidualną biografię* jako pedagoga zajmującego się i uczeniem i wychowaniem uczniów;
- *fazy kariery* będące elementem nabycia przez nauczyciela doświadczenia zawodowego realizowanego w pracy pedagogicznej;
- *zewnętrzne warunki społeczno-polityczne* wskazujące niejako treść i przedmiot pracy pod postacią programu nauczania;
- *kultury szkolne* wpływające na postawę ucznia wobec nauczyciela i wobec samego uczenia się;
- *autentyczny dialog pomiędzy jednostką i systemem, przywództwo i wsparcie współpracowników* w szkole, wyrażone postawami nauczycieli w całej placówce;
- *okazje do podejmowania refleksji, związek między doświadczeniami uczenia się a intelektualnymi i emocjonalnymi potrzebami, jakość doświadczeń wyniesionych z uczenia się, zaufanie do uczestnictwa w określonych praktykach i ich kontekstach, bycie „beneficjentem” własnego uczenia się* jako wartości wewnętrzne osoby nauczyciela.¹⁵

Bariery w kształtowaniu kompetencji intelektualnych ucznia dotyczą uniemożliwienia realizacji obowiązków zawodowych mają charakter utrudnień w pracy nauczyciela wywodzących się z obszarów:

- organizacji pracy szkoły;
- realizacji przedmiotów nauczania;
- sytuacji wychowawczych w szkole;
- przemian zachodzących w polskiej szkole;
- cech zawodowych nauczyciela.¹⁶

Z tytułu występowania można je określić jako *bariery* nie zawsze zależne od nauczyciela i nie zawsze przez niego prowokowane:

- *wewnętrzne* – dotyczące nauczyciela i sposobów jego pracy, trudności w doborze sposobów pracy poza dydaktycznej z uczniem, zatarcia znaczenie zależności lub niezależności przebiegu sytuacji od nauczyciela, poziomu jego zaangażowania w czynności zawodowe, zaangażowania w wypełnianie obowiązków, świadomego podejścia do zagadnień współpracy z uczniem;
- *zewnętrzne* – umiejscowione poza osobą nauczyciela, jako: rzeczywista gotowość oraz możliwość ucznia do pracy i do nauki, poziom przygotowania placówki szkolnej do pracy, konfrontacje z rodzicami uczniów, napięcia i rywalizacje w gronie nauczycielskim, nieracjonalne wymagania przełożonych, negatywne czynniki administracyjne i instytucjonalne, dotkliwe braki

¹⁵ Ch. Day: *Rozwój zawodowy nauczyciela*. Gdańsk 2004, s. 289

¹⁶ M. Bałazak: *Źródła niepewności w pracy nauczyciela oraz propozycje ich eliminacji w procesie przygotowania zawodowego*. W: P. Waśko, M. Wrońska, A. Zduniak (red.): *Polski system edukacji po reformie 1999 roku. Stan, perspektywy, zagrożenia*. Poznań-Warszawa 2005, s. 387

techniczne i materialne, przepełnienie klas, anonimowość i konflikty oraz układy w wielu zespołach nauczycielskich.¹⁷

Barierami współcześnie można określić *wpływ zasobów nieosobowych* (różnych mediów, środków przekazu), mających z założeniu pełnić rolę pozytywną (poszerzanie horyzontów, rozszerzanie zainteresowań, wzbogacanie wiedzy, ubogacanie przeżyć etycznych i estetycznych, pobudzenie aktywności przez programy edukacyjne) na osobowość ucznia jako:

- *zagrożenia podmiotowe* – wyrażone bezpośrednim lub pośrednim przyjęciem i rozpowszechnianiem określonego, przedstawianego sposobu postępowania, stylu życia, mody, postaw, ocen moralnych, działające na emocje i na intelekt;
- *zagrożenia przedmiotowe* – jako manipulacje, tego, co ukryte i dociera przez informację z mediów, jako *głuchota telewizyjna* powodująca zupełne uzależnienie od monitora komputera, kineskopu i wykluczenie innego typu zajęć lub rozrywek intelektualnych (gry logiczne, książka itp.).¹⁸

Wpływ zasobów nieosobowych jest czynnikiem bardzo niebezpiecznym i trudnym do eliminacji.

Dzieje się tak poprzez nastawienie współczesnego społeczeństwa do łatwej konsumpcji i do odbioru wygodnych mu treści (traktowanych na zasadzie należytnej rozrywki) bez większego wysiłku, zarówno fizycznego, jak i intelektualnego.

Czynniki wspomagające nauczyciela w pracy pedagogicznej

Praca pedagogiczna nauczyciela, polegająca na kształceniu osobowości nowych obywateli na wymaganym stopniu cywilizacyjnego rozwoju, wymaga *starannego doboru sposobu pracy z uczniem*.

Nie odnosi się to tylko do sfery dydaktyki, ale też wychowania i opieki nad wychowankiem.

Potrzeba refleksji nad wyborem dróg dotarcia do dziecka wiąże się z nakłonieniem go różnymi drogami do nauki i pracy, *ponieważ współczesny młody człowiek, rozpięty między skrajnymi propozycjami ideologicznymi, kokietowany elektronicznymi zabawkami, dekoncentrowany na tysiące sposobów przez multimedia, kuszony wizjami łatwego i dobrego zarobku, narażony na szykany ze strony rówieśników, królik doświadczalny nieustannie modernizowanej szkoły, ciągle jeszcze broni się przed nadmiarem ofert edukacyjnych – i niekiedy zadaje kłopotliwe pytania o przyszłość cywilizacji czy rolę jednostki w zunifikowanym świecie, a niekiedy wybiera ucieczkę w cokolwiek*.¹⁹

Stąd powinny charakteryzować *nauczyciela cechy*, jakie sprawdzają się w warunkach oświatowych XXI wieku: poczucie własnej skuteczności osadzone w autentyczności, zdolność do budowania relacji ułatwiających samoorganizowanie się, zdolność dostrzegania związków między przedmiotami nauczania, dyscypliną i życiem oraz zdolność do podjęcia autorefleksji, wzrostu i adaptacji.²⁰

¹⁷ M. Bałażak: *Uczeń podmiot czy: uczeń-przedmiot? Stosunek nauczyciela do obowiązków zawodowych na przykładzie relacji z uczniem*. W: E. Sałata, S. Ośko (red.): *Współczesne problemy pedeutologii i edukacji*. Radom 2007, s. 336-337

¹⁸ M. Dyś: *Czy kultura masowa wychowuje?* W: *Wyzwania współczesnego człowieka. Refleksje etyczne*. [Praca zbiorowa]. Lublin 2003, s. 73-85

¹⁹ E. Kosowska: *Edukacja a kultura*. W: J. Kida: *Edukacja humanistyczna, aksjologiczna i estetyczna w świetle programów i potrzeb oświatowych*. Rzeszów 2003, s. 378, 383

²⁰ Ch. Day, op. cit., s. 285

Pomocą w pracy pedagogicznej skierowanej na kształtowanie kompetencji intelektualnych ucznia może być jego *postawa niezłomnej woli* w realizacji pracy pedagogicznej.

Nauczyciel powinien być człowiekiem wszechstronnie wykształconym, twórczym, transgresywnym, wolnym, autonomicznym a zarazem komunikatywnym, elastycznym i samodzielny.²¹ Posiadana przez niego wiedza, umiejętności pedagogiczne, dążenie do poszukiwania nowych, skutecznych rozwiązań w dziedzinie kształcenia oraz otwarte nastawienie na współpracę z uczniami powinny być poparte rzeczywistą chęcią i konsekwencją działania.

Dopiero wówczas można powiedzieć, iż nauczyciel naprawdę dąży i kieruje rozwojem kompetencji intelektualnych ucznia.

²¹ J. Kuźma: *Refleksje na temat wizji przyszłej szkoły i edukacji nauczycieli*. W: H. Kosętko, B. Pietrzyk, R. Ślęczek (red.): *Edukacja nauczycielska wobec zadań reformy*. Kraków 2004, s. 71